

L'església Vella de Sant Martí de Cerdanyola

Història i arqueologia

Marta Argelagués, coordinadora

Ajuntament de Cerdanyola del Vallès

Universitat Autònoma de Barcelona
Servei de Publicacions

Cerdanyola del Vallès, 2009

Primera edició: novembre de 2009

© 2009, Ajuntament de Cerdanyola del Vallès
© 2009, Servei de Publicacions de la UAB
© Marta Argelagués, Magda Mària, José Ángel Montañés,
Josep Lluís Negreira i Eugènia Sitjes

Coberta:

Església Vella de Sant Martí (reproducció edició postal.
Ajuntament de Cerdanyola del Vallès)

Consell de redacció:

Júlia Beltrán Heredia (Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona), Joan Francès i Farré (tècnic de Patrimoni de l'Ajuntament de Cerdanyola del Vallès), Jordi Garsaball (historiador) i Marc Guàrdia i Llorens (Col·lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola).

Edició:

Universitat Autònoma de Barcelona
Servei de Publicacions
08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Spain
sp@uab.cat
<http://publicacions.uab.cat>

Maquetació:

Ex-libris, SCCL

Impressió:

Mozart Art, SL
Bolívia, 195
08018 Barcelona

Dipòsit legal: B-40.892-2009
ISBN: 978-84-490-2612-6

ELS AUTORS

Marta Argelagués Llauredó

Llicenciada en Filosofia i Lletres. Secció d'Història, per la UAB.
Màster en Arqueologia Medieval i postgrau en Ceràmica Medieval i Moderna per la UB.
Membre del col·lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola.
Tècnica de Patrimoni de l'Ajuntament de Cerdanyola del Vallès.
argelagueslm@cerdanyola.cat

Magda Mària i Serrano

Doctora arquitecta per la UPC.
Professora de Projectes Arquitectònics a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès, de la UPC.
magda.maria@upc.edu

José Ángel Montañés Bermúdez

Llicenciat en Prehistòria i Història Antiga per la UB.
Membre del col·lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola.
joseam@elpais.es

Josep Lluís Negreira Verjillos

Doctor en Història Contemporània per la UAB.
Professor d'Educació Secundària.
jllnegreira@hotmail.com

Eugènia Sitjes Vilaró

Doctora en Història Medieval per la UAB.
Membre del col·lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola.
eugenia.sitjes@uab.cat
esitjes@gmail.com

Dibuixos: Emili Revilla, Joan Francès i Eugènia Sitjes

Fotografies: Joan Francès, Jose R. Urbano, Eugènia Sitjes, Marc Guàrdia i Ajuntament de Cerdanyola

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ dels editors.

Al Joan i al Narcís

A la família

Als amics

A més

Les historiadores que hem realitzat la part principal d'aquest treball volem agrair la col·laboració de totes les persones que, d'una manera o d'una altra, al llarg d'aquests anys han fet possible que sortís a la llum aquest llibre: els membres del CRAC que van ajudar a recuperar els centenars de fragments de ceràmica que cobrien el terra de l'església i que, després, van ajudar a remuntar cadascuna de les peces, els autors dels estudis que apareixen al final del llibre i tots aquells que amb paciència infinita han suportat els nostres dubtes i les nostres pors. Gràcies a tothom.

Índex

Introducció	11
Situació i marc geogràfic	13
La parròquia i les esglésies de Sant Martí de Cerdaniola	15
<i>Un terme, un castell i dues parròquies</i>	15
L'acta de consagració de l'església de Sant Martí.	17
Els límits de Cerdaniola	19
<i>La parròquia i l'església de Sant Martí del 1042 al 1594</i>	20
Un nom per a un terme	20
Una o dues esglésies de Sant Martí?	28
L'advocació de sant Martí de Tours	34
Les altres devocions a l'església de Sant Martí.	35
Prosperitat i decadència.	37
<i>La parròquia i l'església de Sant Martí del 1594 al 1828</i>	39
La construcció d'un nou temple	39
Les noves devocions	45
Dependència i independència del monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron.	46
Reformes i canvis en l'edifici	47
<i>L'església i la parròquia de Sant Martí a partir de 1828</i>	49
Un nou temple per a un poble jove.	50
L'església Vella de Sant Martí i el cementiri municipal.	51
El conjunt de ceràmica de la volta de sota el cor de l'església Vella de Sant Martí	55
<i>Història de la troballa i treballs arqueològics</i>	55
La intervenció de 1989 i la troballa de la ceràmica de volta	55
La restauració de l'església a partir de 2004	59
<i>La funció arquitectònica de la ceràmica</i>	60
La tècnica de reompliment de voltes	60
Funcions de la ceràmica a les voltes.	60
Orígens i història.	62
Edat mitjana i època moderna	63
Característiques dels conjunts de ceràmica de rebliment de voltes	65

La terrissa	66
La terrissa a Sant Martí	69
Les formes	70
Aspectes destacables	113
La pisa	121
El conjunt de pisa de Sant Martí	122
Les formes	123
Les decoracions	127
Conclusió i cronologia de la pisa de Sant Martí	141
Valoració del conjunt	145
Fons documentals	147
Abreviatures	147
Inèdits	147
Editats	147
Bibliografia	149
 Annexos	
L'església de Sant Martí de Cerdanyola, construcció i reformes	157
Magda Mària	
La fossa comuna de l'església Vella de Sant Martí	175
Josep Lluís Negreira	
Restauración de la cerámica de la bóveda del coro de la iglesia vieja de Sant Martí	183
José Ángel Montañés	
 Catàleg	187

Introducció

Marta Argelagués Llauredó
Eugènia Sitjes Vilaró

Aquest llibre és resultat d'un estudi realitzat al llarg de diversos anys i que té el seu origen en els treballs arqueològics d'urgència que es van dur a terme a l'església Vella de Sant Martí l'any 1992 amb motiu de la localització del conjunt de ceràmica que reomplia la volta de sota el cor quan es realitzaven obres a l'edifici.

L'objectiu d'aquest treball és donar una visió de conjunt de l'església vella i de la parròquia mil·lenària de Sant Martí de Cerdanyola, com a marc general en el qual encabir l'estudi d'un conjunt de ceràmica d'època moderna creiem que important per la seva diversitat tipològica.

Per tal de donar aquesta visió de conjunt, l'obra també inclou diversos treballs específics que apareixen com a annexos al final del llibre, en els quals s'estudien o es presenten aspectes que s'ha considerat que mereixien un tractament diferenciat del temple i del conjunt ceràmic: l'estudi de l'edifici, la restauració del conjunt de ceràmica i la fossa comuna que durant la Guerra Civil Espanyola es va obrir a l'interior del temple. Aquests treballs han estat fets per especialistes de forma absolutament desinteressada.

Per tal de dur a terme la recerca que ha conclòs amb aquest llibre, hem treballat en dues línies que són un reflex de la mateixa estructura de l'obra. Deixant de banda els capítols introductoris i els annexos del final, el primer gran apartat correspon a la recerca documental i bibliogràfica per redactar la història i evolució de la parròquia i església de Sant Martí, i el segon, a l'estudi dels materials ceràmics.

A l'hora de realitzar la recerca documental, la principal dificultat ha estat la pèrdua de l'arxiu parroquial, que en bona part es va cremar, primer durant la guerra del Francès i, més tard, a l'inici de la Guerra Civil Espanyola. Aquestes circumstàncies han determinat la necessitat inapel·lable de fer una recerca en altres arxius, que ja estava prevista.

D'una banda, s'han revisat bona part dels fons que es poden trobar a l'Arxiu Diocesà de Barcelona sobre la parròquia de Sant Martí i alguns de l'Arxiu Capítular, de

l'Arxiu d'Història de la Ciutat de Barcelona i de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. També s'ha consultat l'Arxiu Municipal de Cerdanyola, que ha proporcionat dades sobre l'última etapa del temple.

Volem destacar la documentació de l'Arxiu Diocesà per la seva importància històrica per a la parròquia de Sant Martí, sobretot les *Visites pastorals*; l'obra de Campillo *Speculum titulorum ecclesiasticorum* i la caixa 354 del *Fons parròquies*, que recull la documentació de les dues esglésies parroquials de Cerdanyola, la major part de la qual correspon a la de Sant Martí. El conjunt està format bàsicament per cartes, expedients, instàncies i alguna estadística que permeten copsar molts aspectes de la vida d'una parròquia.

Pel que fa la recerca bibliogràfica, s'han fet servir com a punt de partida les obres dels historiadors locals Jaume Mimó i Miquel Sánchez, que hem ampliat amb altres aportacions recents i, sobretot, amb publicacions de recerca especialitzades. Fonamentals han estat els reculls documentals publicats, sobretot el cartulari del monestir de Sant Cugat del Vallès i els que inclouen l'acta de consagració de l'església de Sant Martí. Val a dir que, en principi, el capítol dedicat a la història de la parròquia de Sant Martí havia de ser una introducció al context general en què es va construir l'església vella. La recerca efectuada ha convertit aquest apartat en un capítol amb entitat pròpia, la importància del qual, creiem, no es troba en el poc que conclou sinó en els molts fronts de recerca que obre.

Respecte de l'estudi de la ceràmica, hem intentat donar una visió de conjunt utilitzant el màxim de publicacions especialitzades i obres de caràcter etnogràfic possibles. Hem procurat que la presentació del conjunt fos acurada i clara, de tal manera que pogués ser útil als estudiosos de la ceràmica o als arqueòlegs i interessant i comprensible per al públic general. Aquesta dualitat, que també es dona en l'apartat històric, és la causa que sovint s'entri en detalls i explicacions que poden semblar excessives o massa explícites per als investigadors i estudiosos.

Ho hem fet pensant en la gent de Cerdanyola que vol acostar-se a la història del seu poble. És per a aquestes persones que hem fet aquesta publicació, perquè la història és de tothom.

Després d'anys d'abandonament i de la desafortunada actuació de principis dels anys noranta, l'Ajuntament de Cerdanyola està restaurant l'església vella a través del Centre de Formació Ocupacional de can Serraperera. El projecte l'ha realitzat l'arquitecte Joan Albert Adell amb l'assessorament de tècnics municipals de Patrimoni Cultural del Servei de Cultura. Quan l'obra estigui acabada, a més dels usos funeraris que se li volen donar, s'integrarà definitivament dins el projecte del Museu de Cerdanyola com una de les seves seus. Després d'haver estat durant tres-cents anys església parroquial i d'haver quedat reduïda durant quasi una centúria a cementiri municipal, avui l'església vella pot

Exposició sobre la història de l'església a sota de la volta del cor.

recuperar un paper important en la vida de Cerdanyola. Esperem que aquest llibre contribueixi a donar-la a conèixer.

Situació i marc geogràfic¹

Marta Argelagués Llauredó

L'església Vella de Sant Martí es troba al municipi de Cerdanyola del Vallès. La situació exacta del temple dins el terme municipal i la geografia d'aquest territori són fonamentals per entendre el paper i l'evolució que l'església i parròquia de Sant Martí han tingut durant gairebé mil anys.

L'església Vella de Sant Martí.

Cerdanyola del Vallès se situa al sector meridional de la comarca del Vallès Occidental, en el llinar entre la depressió natural del Vallès i la Serralada Litoral. La meitat nord del municipi es troba a la depressió del Vallès, mentre que la meitat sud comprèn el vessant nord de la serra de Collserola. La superfície del municipi és de 30,5 km², dels quals el 46 % pertany a la serra de Collserola.

El terme municipal de Cerdanyola presenta, doncs, dues unitats geomorfològiques ben diferenciades separades per la riera de Sant Cugat: el massís de la serra de Collserola, que pertany a la Serralada Litoral Catalana i presenta un relleu abrupte de formes arrodonides generades per una intensa erosió, i la depressió del Vallès, amb un relleu suau. A la banda NW del terme, dins la

depressió, es troben els turons de la serra de Galliners.

Geològicament, la serralada està constituïda per un basament granodiorític i una coberta paleozoica, formada principalment per materials pissarrosos, mentre que la depressió està reblerta majoritàriament per materials detrítics d'edat neògena, amb un predomini de les fàcies torrencials continentals i una petita intercalació de materials de fàcies marina, i quaternària.

A la depressió, l'enfonsament i ondulació dels materials neògens durant el miocè van prefigurar el relleu del Vallès. El desenvolupament de la xarxa hidrogràfica sobre els materials quaternaris van donar lloc a un relleu característic, format per turons còncaus de vessants seus decreixents cap al sud, com la serra de Galliners.

La xarxa hidrogràfica de Cerdanyola està constituïda per dos cursos principals, la riera de Sant Cugat i el riu Sec, afluents ambdós del riu Ripoll i pertanyents tots a la conca del Besòs. Mentre que el riu Sec no té cap afluent al seu pas per Cerdanyola, la riera de Sant Cugat recull les aigües del vessant nord de la serra de Collserola i de la de Galliners.

La geomorfologia, la tipologia dels sòls i la xarxa hidrogràfica han determinat una ocupació intensa del territori al llarg dels segles. És precisament a la depressió on discorren els dos principals cursos d'aigua i on les argiles quaternàries configuren un sòl del tot favorable a l'agricultura, on històricament s'han assentat els grups humans i s'han desenvolupat les activitats agrícoles i, ja més modernament, les industrials.

L'església Vella de Sant Martí està situada precisament en un d'aquests turons, molt proper a la línia de falla que separa la depressió del Vallès de la serra de Collserola, gairebé al mig del terme municipal de Cerdanyola. S'hi accedeix per la carretera de Sant Cugat en el punt

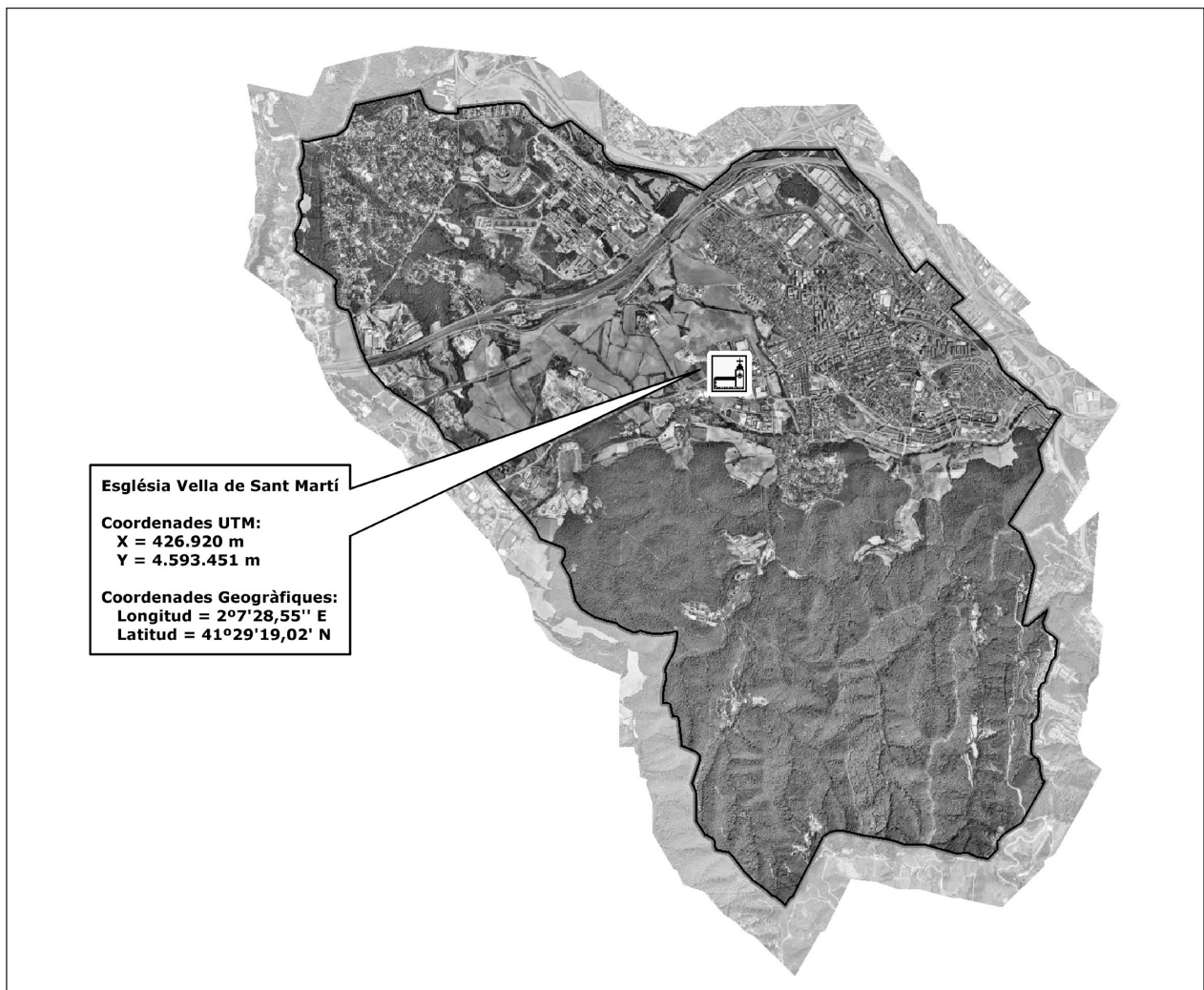
1. Aquest capítol ha estat elaborat a partir de l'article d'Antoni Canals i Joan Francès «Breve síntesis de geomorfológica del Vallés Occidental: los casos particulares de Bellaterra i Sant Cugat», publicat a *Estudios de la Antigüedad* 2, el 1985, dels estudis inèdits encarregats per l'Ajuntament de Cerdanyola: *Cartografia i avaluació dels sòls del municipi de Cerdanyola del Vallès*, elaborat per Marta Tudel (1998), i de *l'Auditoria ambiental municipal de Cerdanyola del Vallès*, elaborada per l'empresa Minuàrtia. Estudis Ambientals, SL, el 1999.

quilomètric 2,3. Les seves coordenades geogràfiques són 2° 7' 28,55" E de longitud est i 41° 29' 19,02" de latitud nord. Les coordenades UTM són 426,920 m per a la x i 4.593,451 m per a la y.

L'església està construïda sobre argiles quaternàries de colors ocres a rogenys amb còdols dispersos procedents de la denudació dels afloraments miocens. Aquest tipus de subsòl, anomenat popularment *fetge de vaca*, presenta una inestabilitat important fins al punt que ha estat

una de les causes que l'església patís greus problemes estructurals que van motivar obres de reconstrucció i manteniment en l'edifici.

És precisament l'estat en què es trobava l'església un dels arguments que es van utilitzar a començaments del segle xx per justificar la construcció d'un nou temple parroquial en el naixent centre urbà i l'abandonament de la que, a partir d'aleshores, es coneixerà com a església Vella de Sant Martí.

Mapa de Cerdanyola amb l'església Vella de Sant Martí al bell mig del terme.

La parròquia i les esglésies de Sant Martí de Cerdaniola

Marta Argelagués Llauredó

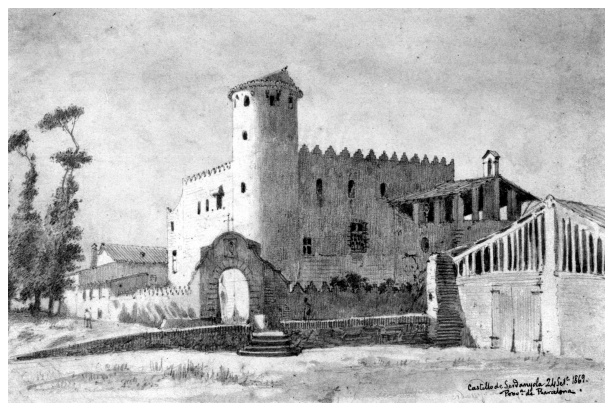
Un terme, un castell i dues parròquies

La història de les esglésies de Sant Martí de Cerdanyola i de la seva parròquia és un clar reflex de l'evolució històrica i de les pautes de poblament que han caracteritzat l'actual territori de Cerdanyola del Vallès des de l'edat mitjana fins al segle xx. Un territori en el qual, fins al segle xix, han predominat el poblament dispers i les activitats agrícoles i en el qual el poder feudal ha estat representat pel castell de Sant Marçal, però també per la senyoria dels Montcada i el monestir de Sant Cugat del Vallès. En aquest context de poblament dispers, marcadament agrícola, cal situar la parròquia i les diferents esglésies dedicades a sant Martí de Tours.

Generalment s'accepta que, fins al començament del segle xi, *Cerdaniola*² formava part dels dominis del monestir de Sant Cugat del Vallès, que el degué vendre al comte de Barcelona, Ramon Berenguer I. Malgrat aquesta venda, la influència del cenobi es va mantenir durant tota l'edat mitjana, com queda ben palès a la documentació, i fins i tot va arribar a ser part implicada en els conflictes que van enfrontar els poders laics i eclesiàstics pel domini del terme del castell de Sant Marçal. I no només a *Cerdaniola*, també a les Feixes, l'altra parròquia de Cerdanyola del Vallès, el monestir hi obtenia importants rendes; de la mateixa manera que el comte de Barcelona o la canònica d'aquesta ciutat (Garsaball 2008, 56-9).

El castell de Sant Marçal, centre del poder senyorial a Cerdanyola i estretament vinculat a la història de la parròquia de Sant Martí, però també a la de les Feixes, estaria documentat, en principi, des de l'any 1054 (Pladevall 1999, 59) o 1055 a l'acta de consagració de l'església de Sant Pau de Riu-sec (Ordeig 1997, doc. 197). En aquesta dotació, en establir els límits de la parròquia, s'esmenta que «A meridie... et discurrit per aliam viam

quae vadit ad Vallem Moratam et ad castrum Sti Marcialis» (Mañé 2005, 34). Però cal anar amb compte perquè Ordeig considera que, per la seva forma i la presència d'alguns mots, aquesta acta de consagració s'hauria fet al segle xiii.

Castell de Sant Marçal. Gravat del 1869.

Existeix, però, una possible referència anterior al 1054 a l'església de Sant Marçal, situada en el mateix lloc. Es tracta del testament del presbíter Bonfill, jurat sobre l'altar de l'església de Sant Martí el 1042 (Rius 1945-1947, doc. 558). Així mateix, Jaume Mimó dona una data anterior al 1015, no a l'església ni al castell sinó a una «casa» de Sant Marçal (Mimó 1950, 18). Val a dir, però, que aquest document, com l'autor mateix reconeix, és un privilegi fals atorgat pel comte Ramon Borrell i no sabem si la referència a Sant Marçal també ho és.

En relació amb la possible existència d'aquesta *domus*, no deixa de ser significatiu que entre els signants de l'acta de consagració de l'església de Sant Martí del 1145, en què s'esmenta l'església de Sant Marçal, però no el castell, es trobi Ramon Bernat de Sant Marçal, al costat dels Cerdanyola i dels Feixes (Alturo 1985, 270-

2. Com ja ha plantejat encertadament Jordi Garsaball, utilitzarem el terme llatí *Cerdaniola* per referir-nos al territori (*villa*/parròquia de Sant Martí) que en aquesta època rebia aquest nom i que no comprenia la totalitat de l'actual terme municipal de Cerdanyola del Vallès (Garsaball 2008, 20).

2; Ordeig 2001, 130-2). Podria ser que aquesta *domus* existís com a residència d'aquest personatge i la seva família. Potser, com passa en altres llocs del Vallès, en què alguns llinatges consolidats al llarg del segle XII reben la *domus* en feu, la van fer servir com a residència principal des de la qual exercir el seu poder (Farías 2002-2003, 45). Segons Farías, la *domus* comença a difondre's a la comarca a partir del segle XII, es localitza majoritàriament a la depressió prelitoral, estava formada per un conjunt d'edificacions que feien funció de residència i refugi i podia ser un habitatge aristocràtic o una casa forta amb construccions defensives que devia tenir funcions militars similars al castell, però que no es confonien (Farías 2000-2003, 38-9, 41 i 44). Bolòs vincula la construcció d'un gran nombre de cases fortes al segle XII, algunes de les quals devien ser castells en petit, amb l'aparició dels cavallers (Bolòs 2004, 131). Val a dir que Alfred Mauri considera que, en l'àmbit rural, la *domus* devia ser un complex format per l'habitatge i diversos elements característics de les explotacions agropecuàries que es difongué especialment a partir del 1050 (Mauri 2006, 199).

Potser caldria plantejar-se si aquesta *domus* no era en realitat una referència al temple, però, atès que en aquesta època *domus* designa també una església principal (Sabaté 1997, 73-4), és difícil afirmar-ho, perquè, al segle XII, l'església de Sant Marçal depenia de la de Sant Martí, com es constata en l'acta de consagració d'aquesta església. Garsaball apunta la possibilitat que l'església sigui anterior al castell i que l'evolució posterior l'hagués convertit en l'església d'un castell (Garsaball 2008: 68-9); hipòtesi plausible, perquè al cartulari del monestir de Sant Cugat del Vallès no apareix el castell, però sí l'església, i que no devia ser inusual, ja que es donen diversos casos de castells aixecats al costat d'una església, tot i que parroquial (Bolòs 2004, 134). Possiblement, aquesta associació temple-castell aniria en la línia del que afirma Mauri pel que fa al paper de l'església, que no és un element nou del paisatge, en la valorització del castell en el control de la població i la captació de rendes, i això explicaria que la implantació de la demarcació castral anés acompanyada de l'erecció d'esglésies associades a castells (Mauri 2006, 230-2 i 242). Segons Vilaginés, la consolidació de la xarxa pública de castells termenats al Vallès està vinculada a la consagració d'esglésies i es produeix al segle XI (Vilaginés 2001, 120). Tenint en compte,

com veurem, que l'església de Cerdanyola no es consagra fins al segle XII, ¿seria aquesta la raó que explicaria que a Cerdanyola no documentem el castell de Sant Marçal fins aquest segle? Encara que fos això, no es pot excloure la possibilitat que existís prèviament una associació església-*domus*, que amb el temps esdevingué la combinació castell termenat-església; església que caldria veure si, com passa amb altres llocs, s'esmenta com a capella perquè així s'anomenaven a vegades les esglésies de patronatge laic (Vilaginés 2001, 130).

La situació del castell de Sant Marçal a la plana vallesana, que podria ser un indicatiu que es tracta d'una construcció posterior als segles XII i XIII, resulta enganyosa perquè, al Vallès, el 40 % dels castells entre els segles IX i XIII s'aixequen a dalt d'una elevació natural de la plana (Farías 2002-2003, 30 i 32), com és el cas del de Sant Marçal, que es troba en un punt enlairat, a 136 m per sobre del nivell del mar, pràcticament a la mateixa alçada que el turó de Ca n'Oliver, a la serra de Collserola.

Precisament, en el vessant nord d'aquest turó, mirant cap a la plana i entre les restes del poblat ibèric que ocupa aquest emplaçament, s'hi han localitzat restes constructives datables al segle X que poden correspondre a una estructura defensiva, atès que la documentació santcugatena situa en aquest turó, i dins el terme de les Feixes, un *castello* al 998 (Rius 1945-1947, doc. 334).³ Castell que pot correspondre a una torre d'aquelles que es construeixen a les zones de pas obligat o a les entrades de les valls des de mitjan segle X, coincidint amb l'enfortiment del veïnatge islàmic (Riu i Riu 1991, 253).

Restes humanes medievals al turó de Ca n'Oliver.

Tot i que, segons Farías, la majoria de torres i castells del Vallès es localitzen a la depressió prelitoral (Farías

3. Les restes humanes localitzades al turó han estat datades per radiocarboni entre el 675 i el 901.

2002-2003, 35), en general no és infreqüent trobar aquestes construccions defensives en llocs estratègics que aprofiten nuclis de poblament antic, com els poblats ibèrics. Un fenomen de reocupació que es donaria a partir del segle VIII (Fité 1993, 9) que respon a una necessitat defensiva, per la proximitat amb la frontera amb al-Àndalus, i que afavoreix la concentració de l'hàbitat al seu entorn (Riu i Riu 1991, 250). Val a dir, però, que ni el castell de Sant Marçal ni el *castello* de Ca n'Oliver, mentre no es demostrï el contrari, han estat un factor que determini l'agrupament, la qual cosa tampoc no s'ha de considerar una excepció. Precisament, Freedman destaca aquesta realitat tenint en compte la gran densitat de castells a Catalunya i afirma que, en canvi, les esglésies sí que van afavorir la concentració de la població amb la creació de les sagreres (Freedman 1993, 53-4), però tampoc no és el cas de Cerdanyola, com veurem.

En definitiva, aquests possibles enclavaments defensius, el de Ca n'Oliver i el de Sant Marçal, dominen visualment la plana vallesana —el turó de forma més àmplia i Sant Marçal sobre l'entorn immediat— i constitueixen un bon exemple de l'articulació defensiva i administrativa del territori en època medieval.

La importància i la permanència que, al llarg dels segles, ha tingut el castell de Sant Marçal, i també el monestir de Sant Cugat, com a senyors del terme, es fan paleses en un document molt tardà; es tracta d'un contracte d'establiment atorgat pels propietaris del mas Serrapera el 1828. En esmentar les terres objecte de transacció, es diu que els propietaris les tenen en tres quartes parts pels marquesos de Cerdanyola, senyors de Sant Marçal, i en l'altra tercera pel monestir (Mimó 1950: 37-8).

Pel que fa a les esglésies, des de l'edat mitjana i fins al segle XIX, les funcions parroquials a l'actual terme de Cerdanyola han estat dividides entre les parròquies de Sant Martí de *Cerdaniola* i de les Feixes. Aquestes dues parròquies, enteses com a unitats pastorals i administratives dins la diòcesi (Sabaté 1997, 72), han tingut un paper important com a element cohesionador i aglutinador d'una població dispersa que no va veure néixer el nucli urbà fins a principis del segle XIX. Malgrat tractar-se de parròquies diferents, la vinculació entre totes dues i els seus parroquians va ser prou important. Aquest fet es constata, per exemple, en els intents conjunts de les dues universitats per aconseguir la condició de «carren»

de Barcelona i deslliurar-se del domini dels senyors de Sant Marçal. Malgrat aquesta relació, aquest treball només es referirà ocasionalment a la parròquia de les Feixes, bàsicament per comparar algun aspecte concret.

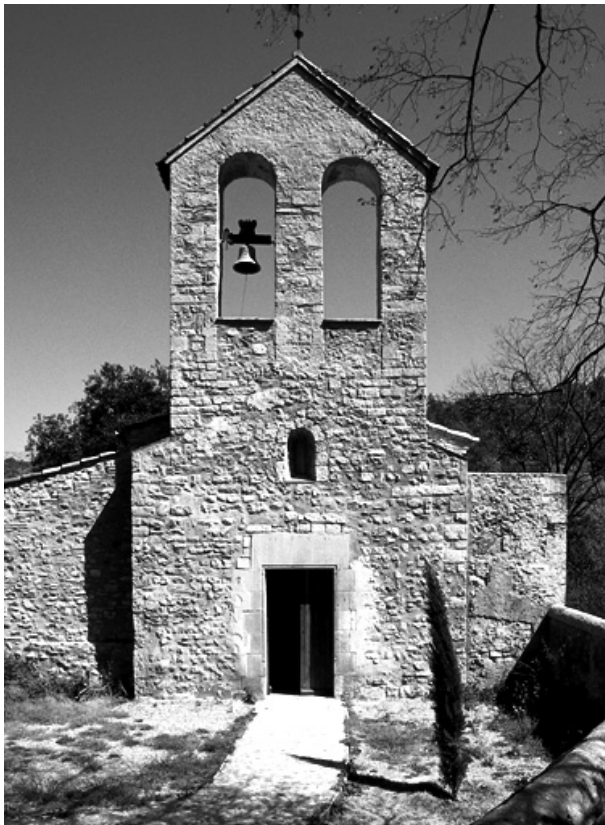
La primera referència a la parròquia de Sant Martí es remunta al 1110 (Rius 1945-1947, doc. 809), mentre que la de les Feixes és del 1082 (Brasó 1945, 8, citant els pergamins de Ramon Berenguer II de l'Arxiu de la Corona d'Aragó). Com succeeix amb les respectives parròquies, l'església de Sant Iscle està documentada abans que la de Sant Martí. Sant Iscle apareix citada per primer cop el 995 com a *domus* (Fàbrega 1995, doc. 270) i la de Sant Martí, el 1042 (Rius 1945-1947, doc. 558), tot i que hi ha autors que donen una data anterior del 975 (Gavin 1989, 174) i del 988 (Martí Bonet 2006, 183), però no s'ha localitzat la referència documental. Val a dir que la parròquia de les Feixes era territorialment més petita que la de Sant Martí fins que, des de començaments del segle XVI i fins al segle XIX, se li uní com a sufragània l'església de Santa Engràcia de Montcada,⁴ que es troba a l'actual terme de Montcada i Reixac.

El document del 995 referit a la *domus* de Sant Iscle és especialment significatiu com a prefiguració de la funció parroquial al terme. Sabaté considera que, durant els segles IX i X a la Catalunya Vella, les funcions que es poden anomenar parroquials des del punt de vista pastoral les duïen a terme aquestes *domum* que funcionaven com a centres d'irradiació religiosa i eclesiàstica dins el marc de les *villae* (Sabaté 1997, 73-4). Tot i que les Feixes mai no és esmentada com a *villa*, sí que apareix com a terme des del 964 (Fàbrega 1995, doc. 79; Rius 1945-1947, doc. 334). No hem d'oblidar, però, que *domus* també fa referència a una casa i que, al segle XII, es documenta el llinatge de les Feixes (Alturo 1985, 270-2; Ordeig 2001: 130-2).

L'acta de consagració de l'església de Sant Martí

El document fonamental per a la parròquia de *Cerdaniola* és l'acta de consagració de l'església de Sant Martí. Aquest tipus de document és de gran interès perquè aporta informació molt diversa sobre qui han estat els impulsors de la parròquia, els seus límits i àrea

4. ADB. *Speculum titulorum ecclesiasticorum*. J. Campillo. Vol. III, fol. 270 v.

*Església parroquial de Sant Iscle i Santa Victòria de les Feixes.
Foto: Agrupació Foto-Cine.*

d'influència, els personatges rellevants de la contrada o que hi estan vinculats i alguns aspectes relacionats amb els habitants i les seves activitats econòmiques, la implantació del delme, etc.

Aquesta acta, però, presenta una problemàtica complexa que deriva de l'existència de diferents documents —repartits en diversos arxius— i de referències a d'altres actualment desapareguts, algun dels quals podria ser fals o una còpia amb interpolacions. Les diferents versions d'aquesta acta tenen en comú la data de la consagració, el 24 de febrer de 1145, la presència de diversos personatges destacats vinculats al terme, la confirmació dels béns que posseeix i haurà de posseir l'església, els censos, delmes i primícies, tot i que no són exactament iguals, i la sagrera de trenta passos eclesiàstics.

La diferència principal entre les diverses versions, que podem agrupar en dos conjunts, és la presència o no

de la definició dels límits de la parròquia. Mentre que en l'acta publicada dins l'Arxiu de Santa Anna de Barcelona, procedent de l'antic fons de Santa Eulàlia del Camp (Alturo 1985, 270-2) i, posteriorment, en el recull de dotals de les esglésies catalanes (Ordeig 2001, 130-2), no hi ha cap referència als límits parroquials, en el document transcrit, publicat i traduït per mossèn Mas, i també per Jaume Mimó (Mimó 1950, 19-26)⁵ i avui desaparegut, sí que s'hi defineixen. Altres versions de l'acta, que formen part d'aquest segon grup, són una transcripció i una traducció al català, feta per Joan Coll i Campderós, a finals del segle XVIII, que es troben al fons documental del monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron,⁶ i un document titulat *Rodalía de la parròquia de San Martí de Sardeñola copiada del arxiu del rector de dita parròquia*,⁷ que només recull les afrontacions i que el monjo arxiver del monestir esmentat acredita que és còpia exacta de l'acta de consagració.

En els documents que detallen les afrontacions, Sant Martí de *Cerdaniola* apareix com una parròquia gran que sembla comprendre pràcticament tot el terme actual de Cerdanyola, fet que ha portat alguns historiadors a interpretar que la parròquia de Sant Iscle de les Feixes hi devia estar inclosa (Sánchez 2005, 102; 2006, 30). Aquest fet resulta del tot improbable perquè no hi ha cap element que assenyalí aquesta dependència, ans al contrari, la mateixa documentació eclesiàstica deixa clar que aquesta església degué estar sempre sota la jurisdicció directa del bisbe.⁸ A més, si l'església de Sant Iscle hagués estat sufragània de la de Sant Martí, mai no seria utilitzada com a descriptiu del territori, prerrogativa que tenen només les esglésies parroquials (Sabaté 1997, 80), ni tindríem referències a la percepció de rendes eclesiàstiques. En conseqüència, tampoc no es pot afirmar que el terme de Cerdanyola hagi estat pràcticament el mateix des de l'edat mitjana.⁹

Aquesta discrepància entre les diferents versions d'acta és més significativa del que pot semblar. La delimitació exacta dels límits d'una parròquia és molt important perquè estableix l'àmbit territorial de percepció del delme i, al seu torn, la delimitació de l'espai d'administració del delme contribueix a concretar de forma precisa el territori

5. AHMB. *Notes històriques del bisbat de Barcelona*. J. Mas. Vol. X, p. 70-4v.

6. ADB. *Fons del monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron*. Caixa 22.

7. Arxiu Històric de Sabadell.

8. ADB. *Speculum titulorum ecclesiasticorum*. M. Campillo. Vol. III, f. 268.

9. No es pot confondre tampoc la parròquia de Sant Martí amb el terme del castell de Sant Marçal, ja que corresponen a formes d'administració territorial diferents.

de les esglésies rurals (Martí Bonet 2006, 195 i 209). Sense oblidar que la fixació i l'estabilització d'aquests límits van fer possible que la parròquia esdevingués un referent espacial (Sabaté 1997, 75).

Val la pena recordar que el delme aportat pels fidels era la principal font d'ingressos i, per tant, de manteniment de clergues i d'edificis religiosos, atès que, segons les normes canòniques, el delme s'havia de dividir en tres parts iguals, una de les quals era per al manteniment del prevere, una altra per a la fàbrica de l'església i la darrera per al bisbe; però, pel que fa al Vallès en els segles XI i XII, sembla que aquesta norma no es complia perquè el control del delme estava sovint en poder dels laics (Vilaginés 2001, 122). Aquest sistema d'apropiació del treball pagès gravava amb un mínim del 10% el conjunt de la producció i formava part de les prerrogatives i drets concedits pels reis carolingis als bisbes per aconseguir una actitud favorable per part de l'Església envers la seva autoritat.

Les primeres referències a la percepció del delme se situen cap a la segona meitat del segle IX i l'obligatorietat es va imposar progressivament a mesura que el nombre d'esglésies creixia i se'n delimitava l'àmbit d'actuació (Puigvert 1992, 117-20). La seva aplicació es feia sobre la unitat d'explotació agrícola, el mas, que no necessàriament havia d'estar dins la parròquia (Vilaginés 2001, 121). En aquest procés d'imposició, l'acta de consagració esdevé el principal instrument d'institucionalització del delme i, per aquest motiu, sempre s'hi especifica de forma detallada i fixa el terme parroquial (Puigvert 1992, 121-2); concreció que permetia que es poguessin aplicar les imposicions sobre els productes agraris, el cobrament de les quals es justificava per la tasca pastoral que feia l'església sobre aquells que els pagaven (Vilaginés 2001, 118-9). Així, les actes de consagració es redactaven per deixar constància de la solemnitat de l'esdeveniment i enaltir els personatges que van aixecar el temple i constituït la parròquia, però sobretot per fixar els drets de l'Església i el clergue (Salrach 1991, 204).

Val a dir que, tenint en compte la dificultat que suposava sovint el cobrament de delmes i primícies, la dotació de l'església era molt important i apareix com una forma de compensar aquesta situació amb el compromís de determinats parroquians (To 1991, 232); les

famílies poderoses del lloc que cedeixen les terres disperses que s'esmenten a les actes de consagració com a patrimoni de la parròquia (Vilaginés 2001, 126). La importància de la dotació es fa palesa en l'afirmació de Martí Bonet, que considera incorrecta la denominació d'aquesta sèrie arxivística com a «actes de consagració d'esglésies» quan, abans del segle XVIII, s'anomenava *registra dotaliorum* (Martí Bonet 2006, 209).

Tornant a l'acta de consagració de Sant Martí, la versió que inclou els límits parroquials podria ser una còpia interpolada feta, potser, pel monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron, del qual va dependre la parròquia, com veurem, en un intent dels redactors d'apropiar-se dels delmes de la parròquia de les Feixes o d'altres llocs que no formaven part de la parròquia de Sant Martí. De la mateixa manera, també resulta estrany, com destaca Ordeig, que l'acta del Fons de Santa Eulàlia no inclogui els límits parroquials ni les clàusules de la submissió a la seu episcopal i les amenaces als invasors que solen aparèixer en aquests documents (Ordeig 2001, doc. 363). A més, el document tampoc no s'escapa de les sospites de falsificació, ja que Ordeig considera que la part inicial respon a una dotàlia del segle XII, mentre que la resta del document sembla una interpolació del segle XIII.

Tot i les sospites de falsificació o interpolació que presenten les diferents versions de l'acta de consagració de Sant Martí, és evident que, com bé afirmava Jaume Mimó, es tracta d'un document molt important per a la història de Cerdanyola, ja que aporta informació sobre la toponímia, els masos i les persones que vivien al terme, alguns costums religiosos i les obligacions dels fidels en les festivitats i envers la parròquia.

Els límits de Cerdaniola

Segons documentació eclesiàstica, la parròquia de Sant Martí ja tenia uns límits precisos al segle X, atès que, en un precepte de l'any 986 del rei Lotari a favor del monestir de Sant Cugat del Vallès, en descriure els límits de la jurisdicció del cenobi, s'afirma que limita amb *Cerdaniola*.¹⁰ Val a dir, però, que aquest precepte no fa referència a la parròquia sinó a la *villa Cerdaniola*; *villae* que, com les parròquies, eren territoris definits (To 1991, 212).

10. ADB. *Speculum titulorum ecclesiasticorum*. M. Campillo. Vol. III, f. 274. Val a dir, però, que aquest precepte ha estat considerat fals (Garsaball 2008, 56).

Independentment de quins fossin els límits de la parròquia, no es té constància documental que es produïssin canvis significatius al llarg dels segles i tot sembla indicar que es van mantenir relativament estables fins al 1868, quan, en el context de la desamortització i l'empobriment d'algunes parròquies afectades pel despoblament, es va suprimir la parròquia de les Feixes i la de Sant Martí va esdevenir l'única de tot el municipi de Cerdanyola.¹¹

En canvi, mentre que els límits de la parròquia es mantenien relativament estables, l'església parroquial de Sant Martí va anar canviant d'emplaçament en funció de l'evolució del poblament del terme. La primera església fou construïda abans del 1042 a la serra de Collserola, a les zones protegides de les muntanyes, com la de Sant Iscle de les Feixes, que no ha canviat mai la seva ubicació. El segon temple, que substituï el medieval i que és l'objecte d'aquest estudi, fou edificat a cavall dels segles *xvi* i *xvii* a la plana, quan el poblament estava del tot consolidat en grans i mitjanes explotacions agrícoles des de feia segles. La tercera església parroquial dedicada a Sant Martí es va edificar a l'interior del nucli urbà de Cerdanyola, al segle *xx*, responenent a les necessitats d'un hàbitat concentrat nascut al segle *xix*.

Cadascuna d'aquestes esglésies defineix, per tant, una època i són un clar reflex de la història de Cerdanyola. A partir d'aquesta periodització que marquen els tres edificis hem estructurat l'aproximació a la història de la parròquia i de l'església de Sant Martí, de la qual només aprofundirem alguns aspectes¹² que hem considerat especialment interessants, ja que l'objecte principal d'aquest estudi és el conjunt de ceràmica localitzat a la volta de sota el cor de l'església Vella de Sant Martí.

La parròquia i l'església de Sant Martí del 1042 al 1594

Un nom per a un territori

Per parlar de la primera església de Sant Martí resulta del tot adequat començar per l'etimologia i cronologia

del topònim *Cerdaniola*, ja que el seu origen i significat constitueixen un element bàsic que pot aportar dades fonamentals sobre la formació del terme de *Cerdaniola* en els primers segles i la seva identificació amb la parròquia de Sant Martí. La font fonamental per analitzar aquest aspecte és el cartulari del monestir de Sant Cugat (Rius 1945-1947) i els treballs de Ramon Martí relatius a l'expansió cerdana (Martí 2006 i 2008).

La primera referència documental al nom de *Cerdaniola* és del 6 d'abril del 956. El topònim apareix en un document en què un seguit de personatges fan donació al monestir de Sant Cugat d'unes terres que es troben a la Roca del Vallès. En situar geogràficament el cenobi, es diu que es troba *in comitatum Barch., in Vallense, iuxta vinculo Cerdaniola* (Rius 1945-1947, doc. 44).

Aquest document no només reflecteix que en aquesta època el topònim *Cerdaniola* ja designava un territori, sinó també que estava prou consolidat per constituir un referent geogràfic acceptat i reconegut pels qui redactaven i signaven el document. El mot *vinculo*, que acompanya el topònim, indica límit i és l'equivalent de *iuxta termino*. En aquest cas, especifica que el monestir es troba al límit amb *Cerdaniola*. Els documents posteriors confirmen la seva consolidació.

Etimològicament, *Cerdaniola* és una forma derivada del topònim *Cerdanya*,¹³ que es degué formar en època romànica per mitjà del sufix d'origen llatí *-olu*, *-ola*, que té un caràcter diminutiu. Si bé el mot *Cerdanya* prové del llatí *Ceritania*,¹⁴ que es va formar a partir del nom d'un poble preromà, no sembla plausible suggerir que Cerdanyola sigui un nom preromà, és a dir ibèric, com ha estat apuntat (Sánchez 2005, 357), sinó que es tracta d'un topònim romànic derivat d'un diminutiu: *Cerdanya* + *ola*. De fet, si hagués estat un nom preromà, la sufixació no seria llatina sinó que tindria una altra forma. Així, Cerdanyola vol dir «la petita Cerdanya» (Coromines 1994: 356-60).

El significat d'aquest topònim vincula, per tant, el terme de Cerdanyola amb la comarca pirinenca i planteja interessants qüestions relacionades amb els moviments de població des de la zona pirinenca cap a les comarques del sud de la Catalunya Vella. El topònim *Cerdanya* en la seva forma diminutiva podria indicar la presència

11. ADB. *Speculum Titulorum Ecclesiasticorum*. M. Campillo. Vol. III, f. 269.

12. Recentment s'han publicat dues obres en què es tracta de forma extensa la història de la parròquia de Sant Martí. Especialment, Diversos autors. *Sant Martí de Cerdanyola. Centenari de l'església nova (1906-2006)*. Cerdanyola, 2006.

13. *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*. Generalitat de Catalunya/Institut d'Estudis Catalans. 2004.

14. «El gentilici cerdà prové d'aquest ibero-llatí *Ceretanus*. El nom de la comarca, del derivat *Ceritania*, que ja es documenta en llatí en temps visigots.» (Coromines 1994, 357).

d'un grup humà procedent de la comarca pirinenca en aquesta zona del Vallès. Malgrat que no existeix, ara per ara, cap evidència documental o arqueològica que ho confirmi, els estudis sobre l'expansió cerdana de Ramon Martí basats en la toponímia apunten clarament en aquest sentit (Martí 2008). Fins i tot Pau Vila, en un escrit sobre l'origen del nom que va fer per al programa de les festes d'estiu de Cerdanyola del 1933, relacionava l'origen del nom amb els moviments migratoris d'un grup de cerdans que es degueren instal·lar en un indret que, en no tenir nom, van batejar amb la denominació diminutiva de la seva comarca d'origen (Mimó 1950: 11-4).

Segons Martí, Cerdanyola forma part d'un *corpus* d'una quarantena de topònims derivats del gentilici «cerdà» i del corònim «Cerdanya» ben documentats i que es poden datar entre mitjan segle IX i segle X, que és la cronologia de l'expansió política cerdana. No es tracta, per tant, de topònims vinculats a la suposada repoblació de terres deshabitades, com ha defensat la historiografia catalana tradicionalment, sinó de topònims vinculats al procés d'expansió de la casa comtal cerdana, protagonitzada en el cas de les terres meridionals pel comte Guifré el Pilós (Martí 2006, 12-13; 2008, 96).

Cerdaniola, seguint amb aquest autor, forma part d'un grup de vuit casos concrets distribuïts de nord a sud i documentats majoritàriament entre els segles IX i XI, que corresponen a nuclis de població on es degué establir un grup petit de cerdans, bàsicament pagesia, que van anomenar el lloc «petita Cerdanya» (Martí 2006, 9; 2008, 99, citant Coromines). La grandària del grup desmenteix qualsevol possible paper repoblador, però apunta que aquests assentaments, la majoria petites explotacions agropecuàries, van tenir un paper logístic fonamental en l'estratègia de l'expansió cerdana, que potser va aprofitar la xarxa defensiva islàmica formada per guàrdies i palaus (Martí 2006: 12-3). No està clar, però, quin va ser aquest paper i si, en tots els casos, va tenir una funció de vigilància, com passa a la Cerdanyola de l'Alt Urgell (Martí 2008, 104).

A Cerdanyola del Vallès, Ramon Martí situa l'aparició del topònim *Cerdaniola* o la fundació de la *villa Cerdaniola*, de què parlarem més endavant, vers la dècada del 890, quan els comtes cerdans arriben a Barcelona. Al seu torn, Jordi Garsaball identifica el puig de la Guàrdia, a la serra de Collserola, com un dels possibles emplaçaments d'una guàrdia islàmica (Garsaball 2008, 42-3). Val a dir, però, que no n'existeix cap evidència ni documental ni arqueològica.

El topònim *Cerdaniola*, i d'altres d'arrel similar, no només apareix associat a una demarcació territorial sinó que també designa elements geogràfics. Precisament a la serra de Collserola, on potser hi havia el nucli de *villa Cerdaniola* i també la primera església de Sant Martí, es documenten una *val de Cerdaniola*, *in via vel in fevo de Cerdaniola* i un *monte de Cerdaniola* (Rius 1945-1947, doc. 590, 691 i 771) i, més modernament, el turó d'en Cerdà i el mas Cerdà. Segons Jaume Mimó, aquest mas degué tenir diversos noms —Montcerdà, Cerdà, Cerdà del Bosc— i ja existia al 1112 formant part de l'antiga quadra de Valldaura (Mimó 1948, 47). Val a dir que Cerdà és un dels gentilicis vinculats a l'expansió cerdana més nombrós i difós a la Catalunya Vella i dona nom a accidents geogràfics, cases i altres edificis (Martí 2006, 11; 2008, 101).

Al segle XII, el topònim *Cerdaniola* ja no només designa un territori o un element geogràfic, sinó que també apareix a la documentació com a llinatge aristocràtic. La primera referència als *Cerdaniola* es troba precisament a l'acta de consagració de l'església de Sant Martí, en la qual Ramon de Cerdanyola apareix com un dels donadors i signataris (Alturo 1985, 270-2; Ordeig 2001, 130-2). La seva presència és indicativa de l'existència d'una petita noblesa feudal lligada al territori que pren com a distintiu del seu llinatge el nom del lloc on resideix. Igualment succeeix amb el topònim Feixes, l'altra parròquia de Cerdanyola, i amb l'església o *domus* de Sant Marçal, com ja hem vist. Aquests llinatges i d'altres que trobarem a la documentació d'època feudal constitueixen l'oligarquia local que veiem actuant en els esdeveniments més importants que afecten la comunitat, com la fundació del monestir de Santa Maria de Valldaura (Udina 1957, doc. 49).

Potser, algunes d'aquestes famílies descendeixen d'aquell grup d'aloers que, durant el segle X, acumulaven terres i censos, participaven en la defensa del comtat i en l'organització eclesiàstica de la zona (Martí 2008, 100 i 107-8) o són d'aquells personatges que, segons Vilaginés, imposant-se per la força a la resta de vilatans, sorgiren en algunes *villae* entrat el segle XI, i que van ser l'origen de petites famílies senyorials que van controlar gran part del patrimoni comunitari exercint la seva hegemonia gràcies al domini de l'església i a la fundació de la parròquia (Vilaginés 2001, 63). Potser els Cerdanyola, els Feixes i els Sant Marçal, entre d'altres, eren d'aquestes famílies i van tenir molt a veure amb la construcció del primer temple de Sant Martí i de la parròquia.

En resum, la fixació del topònim *Cerdaniola* a mitjan segle x es pot situar en el context de consolidació del poblament d'aquesta zona, després de la conquesta franca de Barcelona l'any 801, i vincular-lo a l'expansió del casal comtal cerdà. La hipòtesi que relacionava l'origen del nom *Cerdaniola* amb una suposada repoblació de les terres baixes de la Catalunya Vella, protagonitzada per grups procedents d'un Pirineu superpoblat i vinculada amb la idea que defensava un despoblament en els primers temps postsarraïns, s'ha de descartar totalment.

Avui sembla prou clar que no es pot parlar de despoblament ni de repoblació d'una manera generalitzada. Antoni Pladevall ho exposa clarament en afirmar que la toponímia preromana i romana que ens ha arribat no s'hauria conservat si el territori hagués estat deshabitat i afirma que «és un tòpic creure que la invasió sarraïna va deixar despoblat i desorganitzat el país, la gent senzilla, tant de pagès com dels agrupaments urbans [...] va continuar residint al país» (Pladevall 2006, 178). Martí és absolutament categòric i considera que el concepte de repoblació és una invenció historiogràfica sense fonaments (Martí 2004, 18) i Vilaginés, que té la mateixa opinió, argumenta clarament, basant-se també en la pervivència de la toponímia, que no es pot parlar de despoblació al Vallès ni en el període comprès entre l'arribada dels musulmans i l'estabilització de Guifré el Pilós (Vilaginés 2001, 45-51). Aquest autor afirma que la comarca no va estar mai deshabitada, tot i que la plana estava poc poblada i la població es concentrava en les zones elevades. En canvi, Mauri utilitza també la pervivència dels llocs de culte per justificar la presència de la població, anterior a la implantació d'esglésies i castells, i assegura una ocupació intensa de bona part de la plana vallesana, amb una densitat superior a altres àrees del comtat de Barcelona (Mauri 2006, 165, 170 i 237).

Salrach, tot i no negar el fenomen migratori, recorda que el mateix Abadal considerava una absurditat afirmar una ruptura total del poblament, i es pregunta si no va ser la pagesia dels llocs la que va protagonitzar les rompedures i no unes poblacions procedents de la «muntanya-refugi», en una interpretació basada en documents que no reflecteixen el que hi ha al territori i que ha portat a sobredimensionar, potser, el fenomen de l'*aprisio* (Salrach 1991, 204 i 207). En aquest mateix sentit, Aventín, en estudiar l'evolució del poblament al Vallès, no parla de

despoblament o repoblació sinó de conquesta de l'espai agrari, i considera que al segle x la xarxa de poblament devia estar ben definida i, durant els segles següents, es va complementar amb la incorporació de noves terres de conreu i la configuració de l'hàbitat dispers (Aventín 1996, 231-2).

De villa a parròquia

Després de la invasió islàmica, la conquesta franca, l'estabilització de les fronteres i la creació del comtat de Barcelona, comença un procés de reorganització de l'entramat civil i religiós (Canyameres 1995, 126), que podem seguir en la documentació referent a *Cerdaniola* amb la fundació de la *villa Cerdaniola* a finals del segle ix (Martí 2008, 106), la substitució d'aquesta per la parròquia de Sant Martí i l'aparició dels masos i del castell de Sant Marçal, dins del procés de feudalització del territori.

A Cerdanyola, entre els segles ix i x, les referències a llocs i cases indiquen clarament que una part de la població viu als vessants i a les valls de la serra de Collserola i a la serra de Galliners, on es documenten establiments humans i processos de roturació de terres; però la plana no resta en absolut despoblada, com sovint s'ha afirmat,¹⁵ i com els estudis sobre el Vallès contradiuen àmpliament (Vilaginés 2001, 45-51; Mauri 2006: 159-71). Aquesta distribució del poblament s'evidencia clarament per la situació de les dues esglésies parroquials, ambdues a l'interior de Collserola, i per la posició enturonada de l'església de Sant Marçal, i està totalment d'acord amb el fenomen de reocupació d'assentaments antics, com ja hem vist al poblat ibèric de Ca n'Oliver, que al Vallès va ser testimoni del replegament de la població cap a les zones altes (Vilaginés 2001, 51).

És precisament en aquesta serra, com indica el testament sacramental de Guillem Sendredo del 1047 fet a l'església de Sant Martí *in val Cerdaniola* (Rius 1945-1947, doc. 590), on creiem que va néixer el topònim *Cerdaniola* de la mà d'un grup de cerdans que s'hi devien instal·lar al segle ix i hi van fundar una *villa*. Una comunitat que degué fer un ús reiterat del topònim fins a consolidar-lo i que, al llarg del segle x, va aixecar en aquest indret la primera església de Sant Martí, perquè, en aquest segle,

15. Excavacions arqueològiques recents, els resultats de les quals encara estan en estudi, posen de manifest l'ocupació de la plana ja als segles ix i x.

Sitja altmedieval localitzada a la plana vallesana el 2007.

la majoria de *villae* tenien església i aquesta era un referent social i el centre geogràfic de la demarcació (Vilaginés 2001, 62). Això si no considerem *val*, com fa Bolòs, una demarcació territorial intermèdia entre el comtat i la *villa* o el *vilar* i que pot coincidir amb la vegueria, demarcació d'època carolíngia caracteritzada per la presència d'un lloc fortificat, una església i un nucli de poblament (Bolòs 2004, 66-8).

Segons Martí, les *villae* es troben als límits dels districtes, en llocs estratègics, propers a vies de comunicació, en contextos de muntanya, i tenen a prop guàrdies de vigilància, algunes de les quals tenien, per a aquest autor, un origen islàmic (Martí, 2008, 117). A partir d'aquesta definició, Martí situa la *villa Cerdaniola* al peu de la serra de Collserola, a prop de les vies de comunicació del Vallès i de les que el connecten amb Barcelona, i li atribueix un caràcter estratègic per la presència de diversos topònims, com el puig de la Guàrdia (Martí 2008, 106-7).

Tot i que, sens dubte, la *villa Cerdaniola* comprenia bona part de les terres de la plana vallesana de l'actual terme de Cerdanyola, com es pot veure en la definició dels seus límits que dona Garsaball (Garsaball 2008, 51), creiem que el nucli originari i el centre de la *villa* devia estar a la serra de Collserola, envoltada d'altres *villae* que, segons Vilaginés, no estaven separades més enllà de tres quilòmetres i mig (Vilaginés 2001, 54). Aquesta hipòtesi es basa en el fet que l'església de Sant Martí, com veurem, s'aixecava a l'interior de la serra i, com

afirma Mauri, les primeres esglésies es bastiren en funció dels nuclis i de la distribució del poblament (Mauri 2006, 149). A més, no oblidem que, en aquesta mateixa zona muntanyenca, es documenten diversos topònims vinculats al mot Cerdanya. També cal tenir present que l'únic testimoni de la presència d'una d'aquestes guàrdies que Martí associa a un assentament cerdà i considera part del sistema defensiu d'aquesta època precastral (Martí 2008, 117), el puig de la Guàrdia o el *castello* del turó de Ca n'Oliver (Rius 1945-1947, doc. 334), es troba al terme de les Feixes.

En un document del 8 d'abril de 974, divuit anys després del primer esment del topònim *Cerdaniola*, apareix *termini de villa Cerdaniola* (Rius 1945-1947, doc. 104). Cal destacar que, si bé en el primer esment el topònim precisava la proximitat del monestir de Sant Cugat, en aquest segon es diu que la *domum s. Cucuphati martiris, cuius monasterium situs est in comitato Barch., in termini de villa Cerdaniola*. És a dir, que el monestir estava dins la *villa de Cerdaniola*.¹⁶

La veu *termino de Cerdaniola* o *terminio de villa Cerdaniola* serà la forma utilitzada a la documentació del segle x i principis de l'XI per referir-se a un espai concret, ja que les *villae* eren territoris clarament definits (To 1991, 212). Aquestes dues fórmules es fan servir fins a una trentena de vegades entre el 974 i el 1010 al cartulari del monestir de Sant Cugat del Vallès (Roca 1981, 37 i 77).¹⁷

El fet que es parli de *villa Cerdaniola* indica, seguint la majoria d'autors, l'existència d'un cert agrupament de la població, d'unes poques cases al voltant de l'església, la de Sant Martí, mentre que la resta devien estar disperses pel territori. Així, Alcázar, en estudiar els orígens de la veïna Montcada, considera la *villa* una àrea de concentració de la població, un veïnatge al voltant d'una església (Alcázar 1998, 69); una església que, recordem-ho, constituïa un referent social i el centre geogràfic de la *villa* (Vilaginés 2001, 62) i el centre neuràlgic d'una població dispersa (Bolòs 2004, 137). Si això fos així, parlariem no pas d'un hàbitat dispers a *Cerdaniola* sinó d'un poblament semi-concentrat que, segons Bolòs, va tenir molta importància durant l'alta edat mitjana, i del fet que, fins a finals del

16. Al segle xi, quan el monestir haurà consolidat i definit plenament el seu territori, el cenobi confronta amb el terme de *Cerdaniola* i no es torna a repetir que es trobi dins dels seus límits.

17. Amb les excepcions del document de l'any 986, en què es parla de *in Cerdaniola* (Rius 1945-1947, doc. 173), del document del 990, en què, a més del terme, s'esmenta l'accés *vel in terminio et accessu de Cerdaniola* (Rius 1945-1947, doc. 249), el del 1013, que indica *in via vel in fevo* (Rius 1945-1947, doc. 691) i el del 1098, que assenyalava *per montem* (Rius 1945-1947, doc. 822).

Fig. 43. Escudella sense orellons (SM-90-231). Reflex metàl·lic.
Alçada: 4,5 cm; diàmetre màxim: 13,3 cm; diàmetre base: 6,4 cm.
Cronologia: finals xvi-principis xvii.

Fig. 46. Escudella sense orellons (SM-90-233). Reflex metàl·lic.
Alçada: 4,6 cm; diàmetre màxim: 13,1 cm; diàmetre base: 5,9 cm.
Cronologia: finals xvi-principis xvii.

Fig. 44. Escudella sense orelles (SM-90-231). Reflex metàl·lic.
Alçada: 4,3 cm; diàmetre màxim: 12,8 cm; diàmetre base: 6,3 cm.
Cronologia: finals xvi-principis xvii.

Fig. 47. Escudella sense orellons (SM-90-234). Reflex metàl·lic.
Alçada: 4,5 cm; diàmetre màxim 13,3 cm; diàmetre base: 6,4 cm.
Cronologia: finals xvi-principis xvii.

Fig. 45. Escudella sense orellons (SM-90-232). Reflex metàl·lic.
Alçada: 4,5 cm; diàmetre màxim: 13 cm; diàmetre base: 6,8 cm.
Cronologia: finals xvi-principis xvii.

Fig. 48. Escudella sense orellons (SM-90-235). Reflex metàl·lic.
Alçada: 4,6 cm; diàmetre màxim: 14 cm; diàmetre base: 5,7 cm.
Cronologia: finals xvi-principis xvii.